

SİYASETNÂMELERDE DİN DEVLET İLİŞKİSİ*

RELATIONS BETWEEN RELIGION AND STATE IN SİYASETNÂMES

Hasan Hüseyin ADALIOĞLU **

Öz

Din ile devlet arasındaki ilişkinin insanlık tarihi kadar eski olduğunu söyleyebiliriz. Bu ilişkinin, tarihin değişik dönemlerinde farklı şekillerde ortaya çıktığı görülmüştür. Tarihî olarak başlangıçta, tek iktidar alanı 'din' görülürken, toplumsal örgütlenmenin gelişmesiyle siyasal güç 'devlet' önem kazanmış ve dinden ayrı bir iktidar alanı olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemden sonra, kimi zaman devlet dini kontrol ederken, kimi zaman din devleti hâkimiyeti altına almıştır. Kimi zaman da aynı toplumda iki farklı iktidar olarak birbirlerine müdahale etmeden yaşamaya çalışmışlardır.

İslam siyaset geleneğinde, Batı'dakinin aksine din ile devlet arasındaki ilişkiler, daima müsbet olmuştur. Devletin vazifesi, insanlar arasındaki uyumu tanzim etmek; dinin görevi ise, iman, ahlak ve hukuk esası üzerine yardımlaşmayı temin etmektir. Siyâsetnâmeler, din devlet ilişkileri konusunda her iki kurumun birbirine rakip ve ayrımcı olmasını değil, birbirini tamamlayan, bütünleştirici olmasını savunurlar. Din ile devletin ikiz kardeş olduğu, dinin temel; devletin ise, o temeli koruyan asker olduğu, her ikisinin birbirinden ayrılamayacağı ilkesi genel kabul görmüştür.

Anahtar Kelimeler

Din, Devlet, Siyaset, Siyasetnâme, İslam siyaseti.

Abstract

We can say that relation between religion and state is as old as the human history. It is observed that the relation between religion and state has occurred in various ways throughout the different periods of history. Historically in the beginning, 'religion' was seen as the only power area then with the growth of social organisation, political power 'state' gained importance and has emerged as a separate power area apart from religion. After this period, religion has dominated over state or with the order reversed, state has dominated over religion from time to time. And sometimes they tried to survive without interfering one another as two different power in the same community.

In Islamic political tradition, in opposition to the West, the relations between religion and state is always positive. The duty of the state is to arrange the harmony between people; the duty of religion is to provide cooperation in accordance with the principles of faith, morality and law. With respect to the relations between religion and state, Siyâsetnâmes justify that both institutions to integrating

* Bu çalışma, İstanbul Araştırma ve Eğitim Vakfı (İSAR) tarafından 2013 yılında düzenlenen "Devlet: Gelenek ile Gelecek Arasında" sempozyumunda sunulmuş, daha sonra bazı değişiklikler yapılarak yayıma hazırlanmıştır.

** Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, hhadali@ogu.edu.tr

and completing one another, not being differential and opponents. It is a generally accepted principle that both religion and state can not be seperated like twin brothers; religion is the foundation and state is the soldier guarding that foundation.

•

Keywords

Religion, State, Political, Siyasetnâme (political treatise), Islamic political.

GİRİŞ

Din ile devlet arasındaki ilişki insanlık tarihi kadar eskidir. Modern bilimsel araştırmalar, bilinen en eski medeniyetlerde toplumsal düzenin temelini dinin oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Siyasi bir örgütlenmenin oluşmadığı kadim toplumlarda din ile devlet arasında herhangi bir ayırımdan söz etmek mümkün değildir. Ancak, toplumların gelişmesi, örgütlü cemiyet modellerinin (devlet) oluşmasıyla, devletin dinden ayrı bir gerçeklik olduğu kabul edilmiş ve bu iki iktidar arasında ilişkinin nasıl olması gerektiği tartışılmaya başlanmıştır.

Günümüzde Din ile Devlet arasında bir çatışmanın var olduğuna dair izlenimler tamamen Hristiyan/Batı kaynaklıdır. Batı kültür tarihindeki din-devlet çatışmasının, Hristiyanlığın insan faaliyetlerini dinî ve dünyevî diye ikiye ayırmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Batıda tartışılan bu argümanlar, Tanzimat sonrası Osmanlı aydınları arasında tartışılmış ve günümüze intikal etmiştir.

İslâmî literatürde devlet ve devlet başkanlığıyla ilgili siyasi konular, daha ziyade İslam hukukçuları, kelimciler ve büyük ölçüde Siyasetnâme yazarları tarafından ele alınmıştır. Bununla birlikte İslam siyaset düşüncesine dair görüşler, farklı disiplinleri olan Tarih, Felsefe ve Ahlak kitaplarına, hatta Kur'an ve Hadis şerhlerine serpiştirilmiştir (Uğur trz: 21-25). İslâm siyaset düşüncesinin temel ilkelerini tespit açısından, önemli ipuçları veren eserler arasında Siyasetnâmelerin farklı bir yeri vardır. Bu tür eserlerin yazılış amacı, devrin idarecilerine ve devlet adamlarına pratik tavsiyelerde bulunmak ve adaletli bir yönetim oluşturmalarını istemektir.¹

Siyasetnâmelerde devlet yönetiminin temel ilkeleri, devlet başkanında bulunması gereken başlıca özellikler, yönetimde dikkat edilmesi veya kaçınılması gereken hususlar, devlet görevlilerinin tayin ve denetimleri, beytülmal (maliye), ordu, devletlerarası ilişkilerde uyulması gereken kurallar, hükümdarın Allah'a ve halka karşı sorumlulukları, devletin ayakta kalmasının temel şartları gibi konular üzerinde durulur (Adalıoğlu 2009: 304). Bu nedenle İslam siyaset düşüncesinde *Din* ile *Devlet* arasındaki ilişkiye dair temel anlayışı Siyasetnâme metinlerinden çıkarabiliriz.

Bu makalede, günümüzde de tartışma konusu olan din-devlet ilişkisinin, Selçuklu devri klasik dönem siyasetnâme yazarları (Nizâmülmülk, Mâverdî, Gazzâlî, Muhammed b. Turtuşî ve Ebû Mansur es-Seâlibî) tarafından nasıl ele alındığını tespit edip yorumlamaya çalışacağız.

A. DİN-DEVLET ÇATIŞMASININ TARİHİ TEMELLERİ

Siyasetnâmelerde din-devlet ilişkilerindeki düşünceleri ele almadan önce, günümüzde ortaya çıkan din ile devlet arasındaki ilişki ve bu konuda yapılan tartışmaların nedenlerine kısaca değinmek istiyoruz. Din ile devlet arasındaki ilişkinin, tarihin değişik dönemlerinde, farklı şekillerde ortaya çıktığı görülmektedir. Tarihî olarak başlangıçta, tek iktidar alanı 'din' görülürken, toplumsal örgütlenmenin gelişmesiyle siyasal güç yani 'devlet' önem kazanmış ve dinden ayrı bir iktidar alanı olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemden sonra kimi zaman devlet, dini kontrol ederken, kimi zaman din, devleti hâkimiyeti altına almıştır. Kimi zaman da aynı toplumda iki farklı iktidar alanı birbirlerine müdahale etmeden yaşamaya çalışmışlardır.

¹ Aslında geçmişte Batı dünyasında da hükümdarların yanlış siyaset gütmeleri ihtimaline karşı *Mirrors for Princes/Kralların Aynaları, Krallara Nasihatlar*, gibi eserler kaleme alınmıştır. (Bosworth, "Nasîhât Al-Mulûk" , *EI*, (New Edition II), vol. V, p. 984).

Bu anlamda günümüzdeki din-devlet ilişkisi tartışmalarında, Hristiyan/Avrupa tarihinin farklı ve özel bir yeri vardır. İnsanlık tarihinin son iki yüz yılı âdetâ, din-devlet ilişkisinin nasıl düzenleneceği sorununa, Hristiyanlık tarihinde ortaya çıkan siyasi tecrübeler ışığında çözüm aramakla geçmiştir (Köktaş 1997: 42). Batı kültür tarihinde din-devlet çatışmasının, Hristiyanlık dininin insan faaliyetlerini dinî ve dünyevî diye ikiye ayırmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Hristiyanlığın temel referanslarından hareketle Hristiyan teolojisine baktığımızda, iki alan ayrımı ve buna bağlı iki iktidar fikrinin önemli olduğu görülmektedir. Bu durum İncillerde yer alan şu sözle formüle edilmiştir: "Sezar'ın hakkını Sezar'a, Tanrı'nın hakkını Tanrıya..." Bu ünlü sözün ontolojik yansıması fizik ve metafizik, ruh ve beden, iman ve akıl, dünya ve ahiret, siyasi ve hukukî alanda ise, din ve devlet düalizmini doğurmuştur.

Bu ayrımın bir sonucu olarak Hristiyan dünyasında devlet ve din kendi içinde bağımsız hiyerarşileri olan iki ayrı merkezî örgütlenme olarak ortaya çıkmıştır. Bu iki örgütlenmeden devlet, siyaset ve idareye ilişkin otoriteleri; kilise ise, inanç ve ibadetlerle ilgili dini otoriteyi kullanmıştır. Batı siyasi tarihinde bu iki hiyerarşi birbirlerine egemen olarak siyasi otoriteyi ele geçirmek için karşılıklı mücadele etmişler; sonuçta, kilisenin üstünlük sağlayarak siyasi hayata hâkim olduğu dönemlerde "teokratik devlet", siyasi otorite ile dini otoritenin ayrıldığı dönemlerde ise "laik devlet" anlayışından söz edilmiştir (Karatepe 1996: 12).

Ancak, İslam toplumlarındaki din-devlet ilişkilerini yorumlarken konunun tarihi ve felsefi arka planını kavramadan yaklaşmak, sorunun çözümünü zorlaştırır. Her toplumun din ve siyaset tecrübesi diğerinden farklıdır. Kurumsal yapısı ve tarihi gelişimi farklı olan İslam siyaset kültürünün, yeterince anlaşılmadan, Batı kültür kavramları ile nitelendirilmesi ve sistemleştirilmeye çalışılması, fikri kargaşayı devam ettirecektir. İslam toplumlarındaki din-devlet ilişkilerini anlamak için özellikle İslam tarihi boyunca yaşanan siyasi olayları, yapılan tartışmaları, tecrübe edilen uygulamaları dikkate alarak bu konuda yazılan eserleri referans almak gerekir.

Kur'an'da din-siyaset ilişkilerine baktığımızda; inanç, ibadet ve ahlak gibi konulara doğrudan ve ayrıntılarıyla yer verilirken siyasi konulara, evrensel nitelik taşıyan genel ilkelerin dışında herhangi bir belirlemede bulunulmamıştır. Örneğin Kur'an, Hz. Peygamber(sav)'den sonra halifenin kim olacağı, hangi şartları taşıyacağı, devletin yapısı ve biçiminin nasıl olacağı gibi kurumsal siyasetin konularına dair herhangi bir açıklamada bulunmaz. Siyaset kadar diğer konuları da ilgilendiren, Müslümanların işlerinin kendi aralarında meşveret/danışma yoluyla çözülmesi, insanlar arasında adalet ve hakkaniyetle hükmedilmesi, yetki sahiplerine itaat edilmesi, emanetlerin ehline verilmesi gibi bazı temel prensipleri ortaya koyar. Ayrıca, din-devlet/siyaset ilişkisinde en çok gündeme getirilen halife ve imam kavramaları da iddia edildiği gibi Kur'an'da, siyasi otoriteyi elinde tutan kimse anlamında kullanılmamaktadır (Kutlu 2005: 56-57). Hz. Peygamber (sav)'in de kendisinden sonra bir halife belirlememesi hilafet ve hâkimiyet meselesinin dinî olmaktan ziyade, dünyevî bir mesele olduğunu göstermektedir.

İslam'da devlet ve devlet başkanlığı konusunda teorik tartışmalar, daha ziyade İslam hukukçuları ve kelimciler tarafından ele alınan konulardır. Devletin gerekliliği, devlet başkanında bulunması gereken özellikler, adalet, ehliyet, liyakat ve istişare gibi konulardaki dinî deliller fıkıhçılar ve kelimciler tarafından tartışılmış ve farklı görüşler serdedilmiştir. Bu konuda Ehl-i sünnet âlimleri, devletin ve devlet başkanının varlığını hem şer'an hem de aklen zaruri görürken, siyâsetle ilgili meselelerin dünyevî bir konu olduğunu ve imamların Kureyş'ten olması ilkesini kabul etmişlerdir. Şia âlimleri ise, devlet başkanlığının zaruri olduğunu, imametini Hz. Fatıma'nın soyundan gelenlere ait olduğunu itikad konusu haline getirmişlerdir. Hariciler'in bir kısmı daimi bir hükümetin bulunmasını gereksiz addederken,

hakimiyeti karizmatik bir topluma tahsis etmişlerdir. Mu'tezile âlimlerinin bir kısmı devlet başkanını seçmek şer'an farzdır demiş, bir kısmı da ihtiyaç duyulmayacağını söylemişlerdir. Ancak, Hz. Peygamber (sav)'in ashabı daha başlangıçta İslam'ın devletsiz olamayacağını çok iyi anlamışlar ve onun vefatından hemen sonra İslam hükümlerinin uygulanabilmesi için bir devlet başkanı seçmişlerdir. İslam hukukçuları, siyaset bilginleri Mâverdî, Şehristanî, İbnTeymiye gibi âlimler, dini korumak ve dünya siyasetini yürütmek için devlet başkanının lüzumunu, tartışmaya gerek görmeksizin ileri sürmektedirler (Mevdudî 1980: 292-306). Siyasetnâme yazarları ise, din-devlet ilişkisini fıkıhçı, kalamcı ve felsefecilerden farklı bir üslupla ele almışlardır.

B. DİN-DEVLET İLİŞKİSİNİN SİYASETNÂMELERDE ELE ALINIŞ BİÇİMİ

Siyasetnâmeler, İslamî literatürün bir türü ve ürünü olduklarından, İslam siyaset düşüncesinin temel kaynakları ile bu kültürün pratik hayata yansıyan uygulamalarını örnek almışlardır. Başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere Hz. Peygamber (sav)'in sünneti ve İslam öncesi oluşan İslamiyetle çatışmayanlarla sonradan teşekkül eden örfler, ilk dört halifenin tatbikatları, âlimlerin ve filozofların hikmetli tavsiyeleri kaynaklık etmektedir. Bununla birlikte siyasetnâme yazarları, bazı dış kaynaklardan başta Fars tarih ve siyaset geleneği olmak üzere Hind hikmetinden ve Yunan filozoflarının ideal devlet düşüncesine ait hikmetli sözlerinden esinlenmişlerdir (Adalıoğlu 2004: 25).

Siyasetnâmeler din-devlet ilişkilerinde devlet başkanına ve dolayısıyla devlete itâatı dinî bir zorunluluk olarak ele alır ve bu konuda Kur'an'dan ve hadislerden referans gösterirler. Örneğin, "Allah'a itaat ediniz, resûle ve sizden emir sahiplerine itaat ediniz" (Nisâ suresi, Ayet 58) ve "Sizi yeryüzünün halifeleri yapan, size verdiği nimetler hususunda denemek için kiminizi kiminizden üstün kılan odur." (En'am suresi, Ayet 165), ayetleri ile "Sultan Allah'ın yeryüzündeki gölgesi gibidir, kim ona itaat ederse bana itaat etmiş olur, kim ona isyan ederse bana isyan etmiş olur." (Ebû Mansur Seâlibi 1997: 35-39). Âyet ve Hadis-i şerifler bu konuda siyasetnâme yazarlarının istinad ettikleri bazı dinî delillerdendir.

Siyasetnâme yazarları dini korumak için devlet başkanlarına, bizzat kendilerinin dinî kurallara uymaları gerektiğini ve din adamlarına değer vermelerini öğütlerler. Siyasetnâme türü eserlerin öncülerinden sayılan Abdülhamid el-Kâtib'in *Ahd u Mervan* adlı kitabında:

"Hükümdarların dindarlıkta ileri gidip temayüz etmesi, her işinde Allah'ın rızasını gözetmesi ve kendisine verilen nimetlere şükretmesi gerekir. Bir hükümdar usanmadan, gurura kapılmadan dindar olmaya çalışmalıdır; vurdumduymazlık ve cehaletten uzak olmalıdır." tavsiyesi ile hükümdarlar için dindar olmanın ve dini korumanın önemi vurgulanıyor (Abdülhamid el-Kâtib 2007: 53).

Keza, Nizamülmülk'ün Siyasetnâmesi'nde bu konuda:

"Devlet başkanı için, din işlerini araştırıp, farz ve sünnetleri korumak ve Allah'ın emirlerini yerine getirmek, din âlimlerine hürmet etmek, onların nafakalarını Beytülmal'den karşılamak, zâhid ve âbidlere saygı göstermek vaciptir." denilmektedir. (Nizamülmülk,1987: 91)

Nizamülmülk, din-devlet ilişkilerinde her iki kurumun birbirine rakip ve ayrımcı olmasını değil, birbirini tamamlayan bütünleştirici olmasını savunmaktadır. Bu bağlamda hükümdarı "din ve devletin başı" olarak görür. Ona göre;

“din-devlet bütünlüğünü sağlamak için, sultan, ileri gelen devlet adamlarına ve âlimlere danışmalıdır. Zira bu kesimler, din ve devlet işlerinden anlayan bilgili, görgülü ve uzman kişilerdir. Örneğin Hükümdar, din âlimlerini haftada bir veya iki kez saraya davet etmeli, onlardan Allah’ın emirlerini, Kur’an’ın yorumunu, Hadis-i Nebevîleri, geçmiş peygamber ve padişahların hikâyelerini dinlemeli, hatta bilginler arasında tartışmalar düzenlemeli ve dinî konuları yeterince kavramaya çalışmalıdır. Böylece kendisine, din ve dünya işlerinin yolu, alınacak doğru tedbirler ile açılmış olur.” der. (Nizamülmülk,1987: 91).

Devlet başkanlarının dindar olmaları halinde, din ve devlet/dünya işlerinin de adaletle yürüyeceğini, Sultan için en iyi şeyin, dindar olması gerektiğini, çünkü din ve devlet/hükümdarlık tıpkı ikiz kardeş gibidir.” sözleriyle ifade eder. Sonuç olarak, din-devlet ilişkilerinde Nizamülmülk, dinle uyumlu, himayeci ve güçlü bir devlet ve siyaset anlayışına sahiptir (Canatan 2009: 214-219).

Siyasetnâmelerde din devlet ilişkilerinde esas olan, dinin, devletin direği/temeli, devletin ise, dinin koruyucusu olduğu en temel anlayıştır. Örneğin Mâverdî, (2003: 17) Aristo’nun, *Lübabü’l-âdâb* adlı eserinden nakil yaparak, kendisi şöyle der:

“Devlet başkanı Allah’ın yeryüzündeki vekilidir. Bu yüzden asılın (Allah’ın) emirlerine muhalefet eden vekilin işleri doğru gitmez. O halde insanlar arasında adaleti tesis etmekle peygamberlerin sünnetini ihya eden, aldıkları tedbirler ile halkın hukukunu gözeten ve sahip oldukları iktidar gücünü dinî amaçlar uğruna kullanan ama dinî referansları, siyasî amaçlar uğruna kullanmayan (dini siyasete âlet etmeyen) yöneticiler gerçek mutluluk ve huzuru elde etmişlerdir. Onlar ancak bu şekilde iktidarlarının ilke ve prensiplerini sağlamlaştırabilir, devletin temellerini kökleştirebilir, yaşadıkları ülkede Allah’ın emirlerine ancak bu şekilde bağlı kalabilirler. Devlet yönetiminde ve halkın işlerini yürütmede, dinin gereklerini içtenlikle yerine getirenler ve ona bağlı kalanlar Allah’ın hoşnutluğunu kazanabilirler.” (Mâverdî 2003: 15-16). Ona göre, din-devlet bütünlüğünü sağlayan en önemli şey, devlet başkanının dinin emirlerine samimiyetle bağlı olması ve riâyet etmesidir.

Siyasetnâmelerde din-devlet konusu ele alınırken, önceki paragrafta yabancı kültürlerden de nakiller yapıldığını belirtmiştik.² Bu alıntılarda geçen ifadeler, “...din ile devletin ikiz kardeş olduğu, birinin diğerinin tamamlayıcısı olduğu ve bu düşüncenin İslam öncesi kültürlerde de vurgulandığı idi.” Müslüman düşünürlerin İslamî anlayışa mutabık olan bu görüşleri aynen aldıkları şu örneklerde görülmektedir. İran Kısrası Erdeşir b. Babek’in kendisinden sonra gelecek Sasanî krallarına yazdığı “Ahd” adıyla bilinen vasiyetinden Mâverdî şöyle bir nakil yapmaktadır. Erdeşir bu vasiyetinde krallara:

“...Şunu iyi biliniz ki, din ve devlet ikiz kardeş gibidirler; biri olmadan diğerinin ayakta durabilmesi mümkün değildir. Çünkü din, temel; devlet ise bu temelin direkleridir. Devlet başkanı da bunları koruyan bir askerdir. O halde devletin bir temelinin olması, dinin de bir koruyucusunun olması zorunludur. Çünkü muhafızı olmayan şey yok olmaya mahkûm olduğu gibi, temeli olmayan şey de yıkılmaya mahkûmdur.” demektedir. (Mâverdî 1987: 15-16) Bu sözler küçük ifade farklılıkları ile birçok siyasetnâmede yer almaktadır.

² Câhız’ın, *Tâcü’l-Mensûb*’unda, İbn Kuteybe’nin *Uyûnu’l-ahbâr*’ında, İbn Abdî’r-Rabbih’in *el-İkdü’l-ferid*’inde Turtuşî’nin, *Sirâcü’l-mülûk*’nde bu ifadeler geçmektedir.. Bkz. Mâverdî, *Teshîlü’n-nazar ve ta’cilü’z-zafer fi ahlâki’l-melik ve siyâseti’l-mülk*, Neşr. Rıdvan es-Seyyid, Beyrut 1987; Mâverdî, *Devlet Yönetimi*, s. 15-16.

Diğer bir siyasetnâme yazarı Turtuşî, *Sirâcü'l-mülûk* adlı eserinin on sekizinci bölümünde Erdeşir b. Babek'in bu sözünü naklederek:

“Şah oğluna şöyle dedi: Oğlum! Hükümdarlık ve din ikiz kardeştir ki, her biri diğerine muhtaçtır. Din esastır, faziletli hükümdar onu korur. Esası ve üssü olmayan her şey mahvolmaya mahkûmdur. Oğlum! Din bilginlerini koru! Derler ki, din ile devlet/sultan ikiz kardeştir, birbirinden ayrılmaz.” demektedir (Muhammed b. Turtuşî 1995: 167).

Yine bu konuda Yunan filozofu Aristo'nun³, İskender'e gönderdiği bir mektuptan alıntı yapılır. Yunanlı filozof:

“Dini korumak için iktidarı (devleti) kullan! Ancak, iktidarı korumak için dini kullanma! Dini ihmal eden kimse, iktidarını nasıl düzenli bir şekilde yürütmeyi umabilir?” der (Mâverdî 1987: 15-16).

Mâverdî, bu tavsiyeyi dikkate alarak şunları söyler:

“Gerçekten yöneticiler dini ihmal ederlerse, kendilerini destekleyen ve yardım edenler, aleyhlerine döner ve onları sevmeyenlerle birlikte hareket ederler. Şüphesiz bunun etkisi daha büyük ve daha şiddetli olacaktır.” (Mâverdî 1987: 16)

Mâverdî, *Teshîlü'n-nazar* adlı eserinde Devlet Niçin Vardır? diye bir soru sorduktan sonra:

“Şu iyi bilinmelidir ki, devletin temeli doğru bir yönetim ve sağlam bir kuruluşa dayanır. Devletin kuruluşu ise, öncelikle halk arasında devletin prensip ve ilkelerinin köklü bir şekilde yerleştirilmesi ve temellerinin sağlam atılmasıyla başlar.” der. (Mâverdî 1987: 17)

Mâverdî, devletin varlığı için üç amaçtan birincisinin “Dinî amaç” olduğunu yazar. Ona göre, dinî amaç, kurulacak devletin en sağlam temelini oluşturacak, devletin uzun süre devamını sağlayacak ve devlete bağlılığı pekiştirecek en sağlam amaçtır. O, devlet başkanının dinî değerlerden uzaklaşması ve ehil olmayanları bu makama getirmesi, başkanın dinî değerleri hafife alması, dindarları küçük düşürmesi ve dinde aslı olmayan uydurma şeyler ortaya çıkarması hallerinde, dinî amaçlar ihmal edildiğinden, ihtilal ve darbe yapılmasının meşru olacağından, söz eder. Ve der ki;

“Bu üç neden gerçekleştiğinde, zalimlerin yaptıklarını değiştirip dinin aslı değerlerini tekrar hayata geçireceğini ve halka adaletle davranacağını söyleyen biri ortaya çıkıp devlet yönetimine talip olduğunda halktan büyük destek görür ve onları peşinden sürükler.” (Mâverdî 1987: 18-19-20)

Mâverdî devamla;

“Zira halk, dini koruma altına alan bir devlet başkanına destek vermenin, onun için çalışmanın manevî bir gereklilik ve Allah'ın farz kıldığı bir görev olduğuna inanır. Böyle bir lidere destek vermeyi, Allah'ın bağlayıcı bir emri olduğunu kabul eder. Böylece devlet başkanı, halkın hem manevî hem de maddî desteğini kazanmış olur; onların arasından kendine yardımcı ve asker seçer. Eğer halk, bu yeni lider sayesinde dünyada bir yer edinir, dünyevî ve dinî kurtuluşlarını güçlendirirse, o zaman bu lider, devlet idaresi için tam bir cazibe merkezi haline gelir. İsteyen değil, istenen, arayan değil, aranan biri olur. Bütün zorluklar onun için kolaylaşır ve her problem çözülür. Devletin

³ Aristo'nun da “*Muhtaru'l-hikem*” adlı kitabında s. 193, buna benzer bir sözü olduğu söylenir. Ayrıca Sırru'l-esrâr, s. 77'de bazı değişikliklerle yer alır. Bkz. Mâverdî, *Devlet Yönetimi*, s. 15-16.

temelleri sağlamlaşır, gücüne karşı konulmaz, onu destekleyenler yardımlarını esirgemezler..." (Mâverdî 1987: 21) diyerek, devletin en sağlam temelini din olduğunu anlatmış olur.

Keza İbn Haldûn, siyaseti biri dinî (İslamî), diğeri aklî olarak ikiye ayırdıktan sonra tarihte kurulmuş hanedanların, çıkarlarına öncelik veren bir siyaset uyguladıklarını ifade eder. Bunun da şer'î hükümlere, ahlak kurallarına, sosyal hayattaki tabii kanunlara, varlığı zorunlu olan haşmet ve asabiyetin gözetilmesiyle ilgili hususlara dayandığını belirtir. *Mukaddime*'de, büyük hâkimiyete ulaşmış devletlerin temelinde dinin, bir peygamber çağrısının veya bir hak davetin olduğunu yazar. İnsanların kalpleri bâtil olan şeylere ve dünyalık menfaatlere yönelirse rekabet ve anlaşmazlıklar çoğalır. Ancak hayra yönelir, bâtil olan şeyleri ve dünyalık menfaatleri reddeder ve sadece Allah'ın rızasını hedeflerlerse hak üzerinde birleşirler, dayanışma ve yardımlaşmanın en güzeli ortaya çıkar. Dinin veya dini davetin, devletin temelindeki asabiyet gücüne güç katacağını, rekabeti ve kıskançlıkları ortadan kaldıracağını ve kalpleri hakka yönelteceğini, söyler (İbn-i Haldûn 2004: 221-222).

Genellikle siyasetnâme yazarları din-devlet ilişkilerinde içinde yaşadıkları dönemi yorumlayarak teorilerini oluşturmuşlardır. Örneğin Mâverdî ve Cüveynî gibi müellifler, henüz Selçukluların kuruluş devrinde eserlerini yazdıklarından, siyasi otoritenin halifeye ait olması gerektiğini savunurken, Nizamülmülk, hilafet kurumuna karşı Selçuklu sultanının otoritesini savunmuştur. Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî (1058-1111) ise, yaşadığı dönemdeki siyasi durumu yorumlayarak, halifeliğin devamını savunmuş; dinî alanı halifeye, siyasal otoriteyi de sultana bırakmıştır (Ocak 2002: 32). Ancak bu teori, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması şeklinde anlaşılmalıdır. Çünkü Gazzâlî'nin teorisinde, insanın dünya ve âhret mutluluğu için, her iki kurumun işbirliği yapması gerektiği vurgulanır. Din ve devlet birbirini tamamlayan, biri olmadan diğerrinin eksik kalacağı kurumlardır. Zira ona göre de, din ve devlet, diğerr bir ifadeyle halife ile sultan, ikiz kardeştir. Din temel, devlet ise bu temel üzerine kurulmuş bir binadır. Temeli olmayan bir bina yıkılmaya mahkûm olduğu gibi korunmayan bir temel de hiçbir işe yaramaz (Gazzâlî 1974: 51; Gazzâlî 2005: 281).

Gazzâlî'ye göre, siyasi otorite yani devlet (din açısından) yalnızca amaca götüren bir araçtır ve dinin lehine sosyal düzeni ve sosyal adaleti sağlayan bir kurumdur. Onun oluşturmaya çalıştığı toplum, dini bir toplumdur ve bu haliyle insanların âhret mutluluğunu hedeflemektedir. Bu amaca yönelik olarak dini de siyasete tâbi kılmaktadır. Halbuki, Hz. Muhammed (sav) ile sistemleşen, Dört Halife döneminde devam ettirilen, Emevîler ile kırılmaya başlayan, Abbasilerle çözülen, "dine bağlı siyaset" anlayışı Gazzâlî ile birlikte "siyasete bağlı din" ya da "devlet dini" anlayışına dönüşmüştür (Karakaş 2007: 102). Böylece Gazzâlî'nin teorisi, yaşadığı sosyal gerçekliği yansıtmaması açısından döneminin diğerr siyasetnâmecilerinden farklılıklar gösterse de (Karakaş 2007: 100-102) temel felsefi açıdan diğerrlerinin benzeridir.

Örneğin, Gazzâlî'ye göre, devlet eliyle düzenlenecek toplumsal kurallar dinden alınmalıdır. Yöneticinin işlevi, insanlar arasında adaleti sağlamak olduğuna göre, bu da ancak yapılacak işlerde Allah'ın belirlediği sınırları ve şartları bilmekle mümkündür. Allah'ın belirlediği sınırları ve şartları kapsayan din, insanın hem bu dünyadaki hem de âhret hayatındaki kurtuluşunu sağlayan kurallar ve davranışlar bütünü olacaktır (Gazzâlî 1974: 3/504; N. Karakaş 2007: 90). Âlimler bu bağlamda toplumun yönetileceği esasları belirleyecek kanunları yapacak, devlet de bir otorite olarak bunları uygulayacaktır (Gazzâlî 1974: 1/50; N. Karakaş 2007: 90). Gazzâlî, *el-İktisâd fi'l-İtikâd* adlı eserinde ahlakın kaynağının din olduğunu, devletin gayr-i ahlakî davranışlara mâni olmakla dini de koruduğunu ifade

ediyor. Yoksa dinî ve ahlakî kuralların devlet tarafından desteklenmediği bir toplumda sosyal çalkantıların olması kaçınılmazdır. Devlet, ahlakî/dinî kuralların gerek uygulanması, gerekse eğitimiyle ilgilenmeli, aksi halde cehaletin artacağı ve dine zarar verileceğini ifade eder (Gazzâlî, 2005: 51).

Gazzâlî’de hâkim olan devlet anlayışı, sırf fonksiyonel değil, gerek dünyevî ve gerekse uhrevî sorumluluk taşıyan bir devlet anlayışıdır. Ona göre, sırf kendisini gaye edinen dünyevî bir devlet anlayışı, putperest bir anlayıştır. Din ve akıl üzerine kurulan ideal devletin esas gayesi, mensuplarını nihai mutluluk olan âhiret hayatına eriştirmek olmalıdır (Korkmaz 1995: 50).⁴ Gazzâlî’nin siyaset düşüncesinde, din ve devlet arasındaki ilişkilere, din açısından bakıldığında, onun devleti, din açısından zorunlu gördüğünü biliyoruz. Çünkü dinin düzeni devletin düzenine bağlıdır. Dünya düzenini sağlayacak olan da devlettir (Gazzâlî, 1993: 110 vd).

Yine Gazzâlî, diğer siyasetnâme yazarlarında olduğu gibi dinî maslahatların korunmasında ve dinî hükümlerin uygulanmasında, devletin ve devlet başkanının rolünü önemli görür. Çünkü, dinin yasakladığı veya emrettiği bir şeyin yerine getirilebilmesi ancak bir otoritenin varlığıyla mümkündür. O’na göre dinin muhafazası gerekmektedir. Devlet, toplumun zarar göreceği gelişme karşısında dini savunmalı ve muhafaza etmelidir. Gazzâlî’nin yaşadığı devirde, ona göre Şîlik ve Batınîlik gibi birçok felsefî ve dinî akım, dinin özüne zarar vermektedir. Bu yüzden devlet başkanı yönetim işini ehliyetsiz kişilere (vezir) teslim etmemelidir. Ehliyetsiz insanlar işlerin bozulmasına, kargaşaya ve dinin yanlış anlaşılıp, yanlış yorumlanmasına hatta din kurallarının değiştirilmesine sebep olurlar, demektedir (Gazzâlî, 1969: 61).

Gazzâlî, yine, *Nasihatü'l-Mülûk* adlı eserinin, Adalet ve Siyaset bahsinde: “Devlet başkanı dinin ahkâmını yerine getirerek, halka güven vermelidir. İşte o zaman halk kendinden hoşnut ve razı olur. Dinî kuralları layıkıyla uygulamalıdır. Siyasetin dinden ayrılması mümkün değildir. Yukarıda da ifade edildiği gibi “din ve devlet ikiz kardeş” gibidir. Çünkü dünya hayatının gayesi ahireti kazanmaktır. Devlet başkanı Allah’ın yeryüzündeki gölgesidir. Hükümdar âdil olmalıdır. “İktidar küfürle devam eder, ama zulümle asla...” der (Gazzâlî, 2004: 58).

Aslında “din ve devletin ikiz kardeş” olduğu teorisi Gazzâlî ve diğer Siyasetnâme yazarlarından önce dile getirilmiş bir anlayıştır. Daha önce ifade edildiği gibi, eski İran hükümdarlarından Erdesir’e nisbet edilen ve İslamî ilkelere uygunluğu nedeniyle Müslüman siyaset adamlarınca da sık sık tekrar edilen bir ifadedir. Gazzâlî de eserlerinde bu ifadeyi kullanmaktadır.

SONUÇ

Siyâsetnâmeler, din-devlet ilişkileri konusunda her iki kurumun birbirine rakip ve ayrımcı olmasını değil, birbirini tamamlayan, bütünleştirici olmasını savunurlar. Din ile devletin ikiz kardeş olduğu, dinin temel; devletin ise, o temeli koruyan asker olduğu, her ikisinin birbirinden ayrılamayacağı ilkesini esas alırlar. Ancak bazı siyasetnâmeler, kaleme alındıkları dönemin siyasi konjonktürüne göre, birbirlerinden farklı yorumlar veya siyasi modeller önerebilirler.

Siyasetnâmeler, hükümdarı din ve devletin başı olarak görür ve devlet başkanı Allah’ın yeryüzündeki gölgesi veya vekilidir. Siyasetnâmeler, dinle uyumlu, halkın himayesini üstlenen,

⁴ Korkmaz, Fahrettin, *Gazzâlî’de Devlet*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s. 50

güçlü bir devlet anlayışını önerirler. Devlet, gücünü dinden almalıdır. Din, devletin temelidir, devlet ise, dinin koruyucusudur.

Siyasetnâmelere göre devlet başkanları, sahip oldukları iktidar gücünü, dinî amaçlar uğruna kullanmalılar, fakat dini, siyasî amaçları uğruna kullanmamalılar. Yani siyasî emellerine ulaşmak için dini kullanmamalılar.

Siyasetnâmeler isyân, muhâlefet veya protesto maksadıyla değil de, dinin emrettiği 'iyiliği emredip kötülükten sakındırmak' veya 'din nasihatı' anlayışıyla kaleme alınmışlardır. Bu nedenle devlet başkanı, halka adâletle muâmele ettiği sürece, ona (ulû'l-emr'e) itaat etmeyi ve asla fitne (anarşi ve terör) çıkarmamayı tavsiye ederler (Atmaca 203:46)

Görüldüğü gibi, İslam siyaset geleneğinde, Batı'dakinin aksine din ile devlet arasındaki ilişkiler, daima müspet olmuştur. Devletin vazifesi, insanlar arasındaki uyumu tanzim etmek; dinin görevi ise, iman, ahlak ve hukuk esasları üzerine yardımlaşmayı temin etmektir. Devlet, insanlar arasındaki münasebetleri tanzim etmek idealine ulaşmak için, onların hissi şuurlarına ve ruhî inanışlarına dayanmak ister. Din ise, devletin bu gayesine ulaşmasına en büyük yardımcıdır. Din, toplumun ayakta durmasında ve medeniyetlerin doğuşunda en büyük faktördür. Şu halde dinin, devletin ayakta durmasında, ideallerinde muvaffak olmasında esas unsur, en büyük yardımcı olduğu temel esastır (Mustafa Sibaî 1966: 18). Bütün siyasetnâmeler bu temel ilkelere göre kaleme alınmışlardır.

SUMMARY

The Relation between religion and state is as old as history of humanity. Modern scientific researchs reveal that religion forms the basis of social order in the oldest known civiliazations. In today, the impression of religion versus state crash orginates from Cristian West. It is thought that religion and state clash is the seperation of human activities as religious and secular in the Christian mind.

In the Islamic literature, state and law about presidency are a subject of legists, theologians, and more broadly writers of the government books. These government books are a very special place in order to understand the prenciples of Islamic politic philosophy. The aim of these works are to advice governors and statemen on practice and justice. The current study will argue on state-religion relation which is quite popular today as well based on how this subject is handled by classical period writers such as Nizamülmülk, Mâverdî, Gazzâlî, Muhammed b. Turtuşî ve Ebû Mansur es-Seâlibî.

Because the government books are a genre of Islamic literature they take example of the basic sources of Islamic political philosophy and its applications. Being in the first place Quran, suna of the prophat Muhammad and pro but not anti Islamic afterwards traditions, the first four caliphs practices, wise advices of scholars and phylosophers are sources.

Generally, the writers of the government books compose their works by interpreting state-religion relations in their own time. For instance, Maverdî and Cuveynî protects the sovereignty of caliph while Nizamulmulk claims the authority of Seljukid sultans. When it comes to Abu Hamed al-Gazzali (1058-1111), he wants the continuity of the caliphate and gives the religious authority to the caliph and secular to the sultan. Nevertheless, this was not understood as a seperation between religion and state.

The government book (*Siyasatnamas*) claims not a seperation between religion and state but a solidarity. They ground on that state and religion are twins; religion is the foundation

and state is the soldier who protect it; they cannot be seperated. Of course some government book, based on their period, thinks differently from others. Unlike the west, state and religion relations are everytime positive in Islamic political tradition. State's responsibility is to rely on people's counsciousness and spiritual believes in order to set a harmony among them. Religion is that a helper for the goal of state.

KAYNAKÇA

- Abdülhamid el-Katib (2007). Ahdü Mervan (Doğunun Hükümdarı), Çeviren Gündüzöz Güldane - Soner Gündüzöz, Antik Şark Klasikleri, İstanbul.
- ADALIOĞLU, Hasan Hüseyin (2004). "Siyâsetnâmelerin Klasik Kaynakları", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* c, 5, sayı 2, Eskişehir.
- ADALIOĞLU, Hasan Hüseyin (2005). *Sultana Öğütler, I. Alâeddin Keykubat'a Sunulan Siyâsetnâme*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- ADALIOĞLU, Hasan Hüseyin (2009). "Siyâsetnâme" İslam Ansiklopedisi, *Türkiye Diyanet Vakfı*, c.37, İstanbul.
- ATMACA, Veli (2003). "Hadisleri Bakımından Siyasetnâmeler", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 8, s.46. (45-58), Elazığ.
- BOSWORTH, C. E. () "Nasîhât Al-Mülûk" , *El*, New Edition II, vol. V.
- CANATAN, Kadir (2009). "Geleneksel Siyaset ve Devlet Felsefesinin Bir Yorumu Olarak "Siyasetnâme" Büyük Devlet Adamı Nizamülmülk'ün Devlet ve Siyaset Anlayışı Üzerine", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 4/7 Fall.
- Ebu Mansur es-Seâlibî (1997). *Adâbu'l-mülûk (Hükümdarlık Sanatı)*, Çeviren Sait Aykut, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Gazzâlî (1974). *İhyâ-u ulûmi'd-din*, çev. Ahmet Serdaroğlu, Ankara: Bedir Yayınları.
- Gazzâlî (1993). *Fedâihu'l-Bâtiniyye/El Mustazhiri*, (Batnîliğin İçyüzü), çev. Avni İlhan, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Gazzâlî (1995). *Nasihâtü'l-Mülûk*, (Devlet Başkanlarına Nasihatler), çev. Osman Sekerci, Sinan Yayınevi, İstanbul.
- Gazzâlî (2004). *Devlet Başkanına Öğütler, et-Tibrü'l-mesbûk fi nasîhati'l-mülûk*, İslam Klasiklerinde Siyaset ve Yönetim 4, Çeviren Osman Arpaçukuru, İstanbul: İlke Yayınları.
- Gazzâlî (2005). *el-İktisâdî'l-İtikâd*, çev. Hanefi Akın, İstanbul: Ahsen Yayınları.
- İbn-i Haldûn, (2004). *Mukâddime*, Çeviren Halil Kendir, Yeni Şafak Kültür Armağanı, c. I-II, İstanbul.
- KARAKAŞ, Nurullah (2007). *Gazzâlî'de Din Devlet İlişkisi*", *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, Bursa.
- KARATEPE, Şükrü (1996). "Osmanlı'da Din-Devlet İlişkisi", *Din-Devlet İlişkileri Sempozyumu Bildiriler*, İstanbul: Beyan Yayınları.
- KORKMAZ, Fahrettin (1995). *Gazzâlî'de Devlet*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- KÖKAŞ, M. Emin (1997). *Din ve Siyaset, Siyasal Davranış ve Dindarlık*, İstanbul: Vadi Yayınları.
- KUTLU, Sönmez (2005). "İmam Mâtürîdî'ye Göre Diyanet-Siyaset Ayrımı ve Çağdaş Tartışmalarla Mukayesesi", *İslâmiyât*, c. 8, sayı 2, Ankara.
- Mâverdî (1987). *Teshîlü'n-nazar ve ta'cilü'z-zafer fi ahlâki'l-melik ve siyâseti'l-mülk*, Neşr. Rıdvan es-Seyyid, Beyrut.
- Mâverdî (2000). *Nasihâtü'l-mülûk (Siyaset Sanatı)*, Çeviri Mustafa Sarıbiyık, Kırkambar Kitaplığı I, İstanbul.
- Mâverdî (2003). *Teshîlü'n-nazar ve ta'cilü'z-zafer fi ahlâki'l-melik ve siyâseti'l-mülk* (Devlet Yönetimi), İslam Klasikleri, İstanbul: İlke Yayınevi.
- Mevdudî, (1980). *Hilafet ve Saltanat*, Tercüme: Ali Genceli, İstanbul: Hilal Yayınları.
- Muhammed b. Turtuşî (1995). *Siracü'l-mülûk, Siyaset Ahlakı ve İlkelerine Dair*, Yayına Hazırlayan Said Aykut, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Nizamülmülk (1987). *Siyasetnâme, (Siyeru'l-mülûk)*, Türkçesi: Nurettin Bayburtlugil, İstanbul: Dergah Yayınları.
- Ocak, Ahmet (2002). *Selçukluların Dinî Siyaseti*, İstanbul: Tatav Yayınları.
- SIBAÎ, Mustafa (1966). *İslam'da Din ve Devlet*, Çeviren:İhsan Toksarı, İstanbul: Yağmur Yayınları.
- UĞUR, Ahmet (Tarihsiz). *Osmanlı Siyaset-nâmeleri*, Kültür ve Sanat Yayınları.